

zását elrendelő döntés, amely nem egyezett a McNamara irányította, a hadügy-minisztérium keretében a rendszerek elemzésével megbízott tekintélyes csoport véleményével. Ez a teória a legjobban tájékozott megfigyelők egyike, Bernard Fall véleményére épített: „Ho Si Minh beszűntetheti a déli hadműveletek támogatását, ha légitámadásokat indítanak új ipari létesítményei ellen.”

Olyan feltevés volt ez, amely mindenben megegyezett Rostow elméletével a gerillák ellen végrehajtandó hadműveletekről. „Tényként” regisztrálták, hogy Ho Si Minh elnöknek immár „olyan ipari létesítményei vannak, amelyeket érdemes megvédenie, tehát már nem olyan gerilla, akinek nincs veszítenivalója”.

A megfelelő távlatból elemző krónikás kolosszálisnak látja a téves megítélés arányait. A valóságban ezért válhatott „kolosszálissá” a hiba, mert senki sem törődött azzal, hogy idejében jóvátegye. Ugyanis hamarosan kiderült: Észak-Vietnam iparosodottsága nem olyan volt, hogy az ország számára elviselhetetlenek lettek volna a bombázások egy olyan jellegű korlátozott háború keretében, amelynek — idővel módosult — célkitűzése sohasem az ellenség megsemmisítése, hanem „akaratának összeroppantása” volt. De gondolhatott Rostow, amit akart: a hanoi kormány „akarata” nem volt hajlandó összeroppanni...

Nyilvánvaló, hogy az elfogadható hipotézisek és a helyességük igazolására szolgáló tények egymástól való megkülönböztetésének lehetetlensége és ami ebből következik (s az utóbbi időben járvánnyá vált): a hipotézisek és az „elméletek” bizonyított tényként való kezelése a legnagyobb mértékben ellentmond a játék-elmélet tudományos követelményeinek és a rendszerelemzésnek.

Mire a Pentagon-dokumentumok napvilágra kerültek, a nagyközönség már majdnem mindenről tudott, amit a kormány el akart rejtteni előle. Ez a sajtó integritásának és erejének a tanúsága. Ismét bebizonyosodott egy sokat hangoztatott nézet helyessége: a szabad és önmagát áruba nem bocsátó sajtónak nagyok a feladatai; ha teljesíti őket, joggal támaszthat igényt a „negyedik hatalom” elnevezésre.

Hannah Arendt

Általános partikularitások?

A tömegkommunikáció nagy teljesítményeit számszerűen is elemző szakfolyóiratok statisztikai kimutatásai szerint a harmadik világról szóló tudósítások a napilapok, a tévé, a rádió híryanagának nagyon jelentős hányadát alkotják ugyan, az iparilag, társadalmilag fejlettebb térségek, országok — mondhatni: „túlértésült” — nagyközönsége mégsem tanúsít kellő megértést a távoli tájak népeinek néha már-már megoldhatatlannak tűnő problémái iránt. Az „értésülés-fogyasztóban” még azt sem sikerül minden esetben tudatosítani, hogy a fejlődő országok gazdasági-társadalmi elmaradottsága a következő évtizedek egyik legfontosabb — és legnehezebbnek mutakozó — nemzetközi ügye, az áhított harmónia létrejöttének veszélyes akadályja.

Mi lehet az oka az „információs ösztűz” hatástalanságának?

A sajtótudomány tömeglélektanra hivatkozó magyarázatai e vonatkozásban is bizonyára sok igazságot tartalmaznak. Valószínű, hogy az együttérzés, az „át-

érzés“ fontos lehetőségei számunkra nem mindig adottak a harmadik világ viszonylatában. Egy-egy több száz áldozatot követelő földrengésről szóló tudósítás még mindig hatásosabb a százmilliók mindennapos éhségét jelzőnél. Földrengések ellen a világ egyetlen térsége sincs bebiztosítva, viszont a fejlettebb országok lakosságában az a képzet alakult ki, hogy „a mi világunk“ történelmileg már „letudta“, meghaladta azokat a szakaszokat, amelyeken Afrika vagy más kontinensek nem egy államának még át kell vergődnie.

A társadalomtudományi „homunculus-elméletek“ egy-egy változata minduntalan kísért. Minden egyes fejletlen ország embrionális állapotban levő fejlett ország volna? Afrika Európa történelmi útját járná, éppen csak száz-kétszáz évvel későbben? E primitív nézetek kialakulásának okai közé tartozik valószínűleg az is, hogy a harmadik világnak — nagyobb a földrajza, mint a történelme (mennyivel több útleírást olvastunk, s milyen kevés nyugtalanító históriát). Napjaink kommentár-irodalmának hiányosságai a társadalomtudományi, történelmi feldolgozások kezdetlegességeiben gyökereznek; erőtlenségéről jórészt a „sápadt arcú idegenek“ tehetnek. Színes bőrű kommentátor elég kevés van: pedig ahhoz képest, hogy milyen nagy az orvos- meg mérnökhány, elég sokan keresik a humaniorák kezdetben mindig naposabbnak tűnő oldalát. Az afrikai értelmiségiek sajátosságai közé sorolják azt is, hogy sajátosságaikkal mások többet foglaloznak.

*

Kényelmes volna azzal magyarázni a harmadik világ nagy kérdései iránt tanúsított viszonylagos érdektelenséget, hogy nehéz kiigazodni a sajátosságok tengerében. Pedig valószínűnek tűnik, hogy éppen ellenkezőleg: a sajátosságok elkenéséből, figyelemre nem méltatásából adódik az értetlenség. Igazán idegen az marad, amit nem sajátosságaiban ismerünk meg, s amit nem értelmezhetünk sajátosságaink koordinátarendszeréhez igazodva. A „globális történelem“ megértéséhez talán nem a legszerencsésebb deduktív módszerrel közeledni, kiváltképpen nem, ha mégiscsak az „általános emberi“ felismerése felé törekszünk.

A harmadik világ szociológiai értelmezési lehetőségeire gondolva kétségesnek tűnik, hogy egyáltalán hasznosítható-e holmi „társadalomtudományi eszperantó“.

A harmadik világ problémáival máris egy elég jól megkülönböztethető társadalomtudományi „műfaj“ foglalkozik, amelyet a már-már divatszerűen ismételtetett interdiszciplinaritás jellemez. Nos, éppen ezen az interdiszciplinaritáson belül (amely éppen terminológiai szempontból okoz rengeteg gondot; nem könnyű például a jogásznak az etnográfia szakszótárában kiigazodnia, és viszont) hegemon az antropológia, amelynek művelői mintha néha megfélekednének arról, hogy kutatásaik tárgya „embertanilag“ végül is nemcsak Afrikában, hanem az északi félteke nagyobb részén is keveset fejlődött, hogy éppen egyrészt az antropológiai, másrészt a társadalmi és tudományos fejlődés léptéke közötti különbségek az „évtizedenként fellépő *mal du siècle*“-ek gyanítható kiváltói.

A sajátosságok figyelembevétele fontosságának hangoztatása semmiképpen sem egyértelmű a nagy szellemi erőfeszítések árán létrejött általánosítások lebontásának, devalválásának a kísérletével. Kiváltképpen a módszerek általánosításának az igénye a társadalomtudományok találkozásainak nagy „kerítője“; különösen a kritikai módszerek általános alkalmazásáról lemondani kár és véték volna. Viszont éppen a nélkülözhetetlen (érvényes) általánosítások igénylése jegyében szinte

kötelesség állandóan rákérdezni: valóban eléggé általános-e valamely módszer ahhoz, hogy sajátos körülmények között is megfeleljen?

Az első szocialista forradalom, valamint a második világháború utáni események, a gyarmati és nemzeti felszabadulások, a rendszerváltozások földrajzi szóródása, a távoli térségekben fellángolt háborúk, Amerika, Kína, Japán „kiemelkedése” elősegítették az Európa-centrizmusból való gyógyulás nehéz, meglehetősen önuralmat kívánó folyamatát. Már a lábadozás időszakában is igyekszünk nem abszolút értéket tulajdonítani mindennek, ami nem az eurázsiai félszigetről való. Az emberiség felszabadulásának fontos állomása volt annak felfedezése, hogy nem a Föld a világmindenség központja (ugyanis lényegében nem is a Földről, hanem a pápaságról volt szó). Hátha hasonlóan üdvös eredményre vezet az Európa-centrizmus végleges lejáratása. Egyelőre azonban — hiába sivalkodnak a szabadságból teli tüdővel szippantani próbáló újszülött államok — a képzeletbeli köldökszínör elmetszése után is még meg-megismétlődnek a régies látásmódból adódó hibák.

A szociológiai, politológiai, történelmi mechanika átkos szelleme egyfajta lineáris ismételhetség lehetőségeit sugallva megteremti a történelmi modellek újra-játszhatóságának az illúzióját.

*

A harmadik világ műfajában az antropológusok mellett a közgazdászok a legtevékenyebbek. Túltengésük hajlamosít arra, hogy a fejlődés fogalmát a gazdaságfejlesztésre szűkítsék le, hogy csak gazdasági szempontok alapján értékeljük az élet minőségének cseppet sem másodlagos kritériumait. Fogalmaik a társadalomtudományi „eszperantóban” nemhogy új tartalmakkal gazdagodnának, hanem éppenséggel kopást szenvednek, és banalitások hordozóivá válnak. (A közhelyek ártalmairól szólva utalunk H. Culea időszerű tanulságokat tartalmazó esszéjére a *Vittorul socialban: A banális megfogalmazások statútuma a szociológiában.*)

Igaz, ugyancsak a közgazdászok érdeme, hogy ők figyelmeztetnek kollégáik gyakorlatban kipróbált ajánlásainak teljes vagy részleges sikertelenségeire. Sajnos azonban, sokszor unalmas moralizálások kíséretében: még mindig elég gyakran a segélyben részesített országokat hibáztatják az elképzelések megvalósíthatatlanságáért. (Persze, olyasmiről is előfordult már, hogy valamelyik fejlődő állam nemzeti bankja a segély címén érkezett összeget egyenesen átutalta egy svájci pénzintézetbe, mégpedig néhány hazai korifeus magánszámlájára.)

A tanítómester saját tökéletlenségeiért hajlamos a tanítványt hibáztatni.

*

Az elhamarkodott általánosítások helyébe kívánczoló magasabb rendű általánosítások szükségességét mi sem bizonyítja meggyőzőbben annál a ténynél, hogy az egyes fejlődő országok sajátosságainak felismertetését szorgalmazó irodalom maga is a specifikus jellemzőket „ömlesztve” tárgyalja.

Az „általános partikularitások” emlegetésekor néha egész földrészekre utalva „nagyolnak”, előre gyártott szociológiai elemek rutinos alkalmazásával.

A latin-amerikaiaknak, csak úgy általában, szemükre vetik, hogy még mindig „túlágosan spanyolok” és „igen katolikusok”, hiányzik belőlük „Weber kálvinistáinak racionális vállalkozó kedve”; az afrikaiaknak, hogy meg akarják örökíteni a tribalizmust és a hagyományosságot; az ázsiaiaknak, hogy gyengéjük a vallási beidegzettség, az évszázadok során kialakult, bonyolult társadalmi szokások tisztellete. S néhány példa a földrészeken is „túlmutató” konvencionális megállapítások-

ből: a fejlődő térségeken a nézedekekről nézedekekre öröklődő magatartásformák kisebb amplitúdójú változásokon mennek át, a magatartásformák alakulására inkább a szokások, kevésbé a jogi törvények hatnak; a társadalmi rendszer hierarchiája a változások közepette is uralkodó elem.

*

Afrikai szociológusok sem mellőzik az artifiziumokat. Nehéz mellőzni az „esperantót”. Fekete-Afrika vezető értelmiségijeinek döntő többsége európai és amerikai egyetemeken, társadalomtudományi szakokon végezte tanulmányait. Keveset tudunk róluk, keveset tudunk általában az ottani intellektuelekről. De hát egyáltalán milyen képzeink lehetnek az afrikai értelmiségről?

Tudomásunk szerint még szűk európai viszonylatokban sem sikerült megnyugtató módon tisztázni az értelmiség fogalmát. Hát a „harmadik világ“-ot sikerült-e már megnyugtatóan definiálni?

Két problematikus fogalom korrelációját kerülgetjük a harmadik világ értelmiségijeiről csak úgy általában szólva.

A harmadik világ értelmiségijeinek kérdéskörét érintő — de nem tisztázó — irodalom, anélkül hogy hozzájárulna a tulajdonképpeni értelmiség-fogalom tisztázásához, a labilis elsődleges fogalom köreit zavarja.

Az általánosított sajátosságok sorából például a legszenzációsabbnak az tűnik, hogy afrikai viszonylatban — a nyugati szerzők is! — elismerik a politikusok, sőt a katonák értelmiségi minőségét.

Meglepő az is, hogy sokan az afrikai értelmiséget — megint csak úgy általában — az európainál univerzálisabbnak és nagyobb politikai hajlandóságúnak tudják. Egyetemességüket nem hivatásbeli értelemben emlegetik: a kultúra, a politikum és az aktivizmus egységére utalnak. S az afrikai értelmiséghez tartozás fontos kritériumának tartják a politikai életben való aktív részvételt. (A francia szerzők finnyásabbak a tekintetben, hogy a politikus, kiváltképpen a hatalmat gyakorló politikus, értelmiséginek tekinthető-e. Van olyan is, aki például a de Gaulle „értelmiségi“ minőségét csak a Tábornok nyugállományúsága idejére engedményezi...)

Irigylésre méltó sajátosságként emlegetik, hogy a harmadik világ értelmiségije kevésbé „determináltak“, nem kell *tabula rasát* teremteniük: országalapítók, a himnuszról a fegyőrök egyenruhájáig mindent maguk tervezhetnek.

Fekete-Afrika viszonylatában valóban keveset olvashatunk az establishmentből kiszorult értelmiségiekről. Valamivel többet arról, hogy a birtokon belülség állapota számukra sem egészen problémátlan.

Farkas László